

Hjärnan i informationsflödet

Ett psykologiskt perspektiv på program för att motverka desinformation

En rapport av Psykologifabriken till Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (Ku 2018:04)

Skriven av Gustav Nilsson, leg psykolog

Sammanfattning

Den här rapporten går igenom vad som utmärker befintliga program i medie- och informationskunnighet (MIK), kortfattat hur forskningsstödet för den typen av program ser ut samt kognitiva och socialpsykologiska effekter som bör påverka vår mottaglighet för desinformation. Inget program rekommenderas högt men två program lyfts fram som lovande.

Bakgrund

Uppdraget

Regeringskansliet har tillsatt en kommitté för att stärka medie- och informationskunnigheten i samhället för att stärka det demokratiska samtalet och motverka inverkan av desinformation (Ku 2018:04). I arbetet med att inventera kvaliteten på det arbetet som redan sker inom civilsamhället och andra aktörer, har kommittén kontaktat Psykologifabriken.

Psykologifabrikens uppdrag är att bedöma befintliga program utifrån ett psykologiskt perspektiv och lyfta fram goda exempel. Vi har valt att samla in data utifrån tre frågeställningar, och utifrån dessa dra slutsatser och göra rekommendationer.

Frågeställningar

Frågeställningarna för denna rapport definierades som:

1. Vad är utmärkande drag i de MIK-program som används idag?
2. Hur ser forskningsstödet ut för MIK-program?
3. Vilka socialpsykologiska och kognitiva effekter bör tas hänsyn till för att förklara effekten av MIK-program?

Metod

1. Vad är utmärkande drag i de MIK-program som används idag?

För att besvara den första frågeställningen krävs först en inventering av befintliga program och sedan en genomgång för att avgöra vad som är de utmärkande dragen hos programmen. Det gjordes genom sökningar på nätet och genom dialog med kommitténs andra konsult Mathias Cederholm. Sökningen pågick till dess att en mättnad uppnåddes, då identifierade program länkade vidare till program som alla redan var identifierade.

Inklusionskriterierna i denna bedömning var program som syftade till att på ett strukturerat och pedagogiskt vis stärka målgruppens färdigheter i att hantera eller motstå desinformation eller hantera medieflödet på ett framgångsrikt sätt. Program som exkluderades var program som syftade till grundläggande datorvana, material som beskrev ett ramverk för utformning av MIK-material eller initiativ som tillämpar källkritisk metod snarare än att lära ut om den (likt Viralgranskarens nyhetsgranskningsverksamhet). I ett senare skede sammanfattades de gemensamma dragen i de olika programmen samt de drag som särskiljer specifika program.

2. Hur ser forskningsstödet ut för MIK-program?

När de potentiellt verksamma komponenterna i programmen identifierats bedömdes de utifrån en litteratursökning över effekter av MIK-program. Litteratursökningen skedde via google scholar och genom att följa referenslistor i review-artiklar. Efter e-postkorrespondens med Mona Guath fick jag även ett antal litteraturtips.

3. Vilka socialpsykologiska och kognitiva effekter bör tas hänsyn till för att förklara effekten?

För att besvara den tredje frågeställningen krävdes först en sammanställning av de socialpsykologiska och kognitiva effekter som kan tänkas påverka mediekonsumtion på nätet. Eftersom flera effekter adresserar snarlika fenomen presenteras de inte i tabellform utan i löpande text, med länkar till Wikipedia för vidare läsning.

Resultat

1. Vad är utmärkande drag i de MIK-program som används idag?

Tabell 1. Översikt av befintliga program

Material	Avsändare	Innehåll	Format	Avsedd användare	Länk
MIK för mig	Statens medieråd	Näthat, påverkan, demokrati och media, upphovsrätt, förtal, dold reklam.	Lektionsmaterial i form av diskussions- och reflektionsövningar	Skolor och folkbibliotek	https://statensmedierad.se/laromedier/mikformigdigitalutbildning.1871.html#start
Källkritik på nätet	Internetstiftelsen	Träning i källkritik	Textbaserad guide	Allmänheten. Har en tonalitet riktad mot unga.	https://internetstiftelsen.se/docs/Kallkritik-pa-Internet.pdf
Medie- och informationskunnighet (MIK)	Folkets bio Filmpedagogerna	Reklam och propaganda, källkritik	Föreläsning och elever som skapar eget filmmaterial	Filmpedagogerna är utförare, målgruppen är främst skolor, men även företag	http://filmpedagogerna.se/vara-laromedel/mik-forelasningar/
Är det sant?	Utbildningsradion	Flera teman: källkritik i reklam, nyheter, bildmanipulation	Videoavsnitt	UR avsändare, mottagare är yngre personer	https://urskola.se/Produkter/177414-Ar-det-sant-Kallkritik
Lilla viralgranskaren	Viralgranskaren	Källkritik på nätet	Lektionsmaterial med film, diskussion och leta efter fake news	lärare i grundskola och gymnasium	http://media.metro.se/Lilla-Viralgranskaren_2018.pdf
Viralgranskarens handbok	Viralgranskaren	Källkritik på nätet	Handbok	Allmänheten	http://mondial.se/utgivning/viralgranskarens-handbok/

Digital källkritik	Mikoteket	Källkritik på nätet	analysövningar, diskussionsövningar	Icke-komersiell utbildning och intern kompetensutveckling	https://mikoteket.se/digitalkompetens/kallkritik/5
Journalistik och MIK i praktiken	Blankspot Project	Mediekunskap och källkritik.	Följ en journalist i fält, kartläggningsövningar, diskussion	Skolor	https://www.blankspot.se/medie-och-informationskunighet-i-praktiken/
Fånge i nätet	Amnesty international	Källkritik på internet	Öva på att söka information från olika källor	Skolor	https://skola.amnesty.se/lektioner/yttrandefrihet/fange-i-natet/
Källkritik och psykologiskt försvar	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	Källkritisk metod	Redogörelse för källkritisk metod	Allmänheten	https://www.msb.se/sv/insats--beredskap/Psykologiskt-forsvar/Vad-ska-man-tanka-pa-nar-det-galler-kallkritik-och-att-motverka-rykten/
Att möta informationspåverkan	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	Identifiera informationspåverkan och strategier för att hantera den	Tydliga instruktioner i handbok	Kommunikatörer i offentlig verksamhet	https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/28778.pdf
Var försiktig med vilken information du delar	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	Källkritisk metod	Redogörelse för källkritisk metod	Allmänheten	https://www.krisinformation.se/nyheter/2015/november/msb-var-forsiktig-med-vilken-information-du-delar?fbclid=IwAR00rXh-ulhUdTmB9B4PANuas-7i6_tjDKuYWTqUhNi7DIqdnkNZhjcgIUw

Sammanlagt hittades tolv program som på ett systematiskt sätt syftar till att på ett strukturerat och pedagogiskt vis stärka målgruppens färdigheter i att hantera eller motstå desinformation eller hantera medieflödet på ett framgångsrikt sätt. Av dessa har elva ett fokus på att lära ut källkritik, varav nio av programmen har det som enda innehåll. Majoriteten av programmen har således fokus på själva innehållet i nyheten/budskapet. Tre program står ut på så sätt att de utöver källkritik går igenom andra mekanismer för påverkan. Det första programmet är det Statens medieråds material MIK. I modulen Vinklade budskap tar de upp fler psykologiska mekanismer för påverkan i nyhetens utformning. Det andra programmet som utmärker sig är att Filmpedagogerna, som i deras lektion Sociala medier berör hur man kan vara källkritisk även på sociala medier. Det tredje programmet som utmärker sig är Att möta informationspåverkan, från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). Den riktar sig till kommunikatörer i offentlig

verksamhet, en liten men ändå inflytelserik målgrupp. Denna handbok tar inte upp källkritik, sannolikt för att målgruppen redan har goda färdigheter i ämnet, utan fokuserar istället på informationspåverkan i en social kontext och ger konkreta förslag på taktik för att bedöma och bemöta ett informationsangrepp. Handboken behöver sannolikt någon typ av träningsstillfällen som komplement för att få effekt i en organisation.

2. Hur ser forskningsstödet ut för MIK-program?

MIK-program har använts sedan början av 90-talet. Syftet med denna typ av program varierar, men majoriteten av dem handlar om att motverka medias inverkan på ungdomars våldsamhet, droganvändning eller kroppsbild. Att generalisera dessa fynd till att motverka desinformation bör alltså göras med viss försiktighet. I en metanalys över MIK-program kom Se-Hoon Jeong et al. (2012) fram till att denna typ av program generellt har viss effekt, både på mediarelevanta effekter och på attityd till beteenden. Dock bör det tydliggöras att detta bygger på självskattningar och inte beteendedata eller observationer. I en nyligen genomförd studie kom Thomas Nygren och Mona Guath (2019) fram till att elever som skattar sin förmåga att söka information online som god, var sämre på att skilja på trovärdiga och icke trovärdiga källor. I en annan studie pekar Nygren (2018) ut att god källkritisk förmåga tycks kräva goda domänkunskaper, och alltså inte vara en så generaliserbar färdighet som det antas i MIK-undervisningen. Det finns alltså all anledning att vara skeptisk till om de MIK-program som Jeong et al. identifierade verkligen hade effekt på eleverna.

3. Vilka socialpsykologiska och kognitiva effekter bör tas hänsyn till för att förklara effekten?

Klassisk träning i källkritik syftar till att bedöma sanningshalten i en källa. Det fokuserar alltså mycket på nyhetens innehåll. Med en nyhetskonsumtion som till 53% (Reuters) sker via sociala medier tillkommer flera dimensioner som bör tas i beaktande för att höja MIK-kompetensen. Dels blir det betydande att ha en förståelse för de styrande algoritmernas påverkan av nyhetsflödet, bland annat genom att skapa så kallade filterbubblor. Utöver detta blir det viktigt att ta den sociala och psykologiska aspekten i beaktande. Om nyheter förmedlas via ett socialt nätverk är det inte bara nyhetskällan som är en avsändare som bör påverka hur du tolkat innehållet, även personen som delade inlägget i ditt flöde, vilka andra artiklar som visas, med mera, kommer att påverka vår bedömning av nyheten.

Nedan kommer ett antal kognitiva och socialpsykologiska effekter beskrivas, och hur de kan spela in i vår förståelse av hur vi påverkas av nyhetsrapporteringen i en social kontext. Inför den här redogörelsen är det viktigt att rama in hur vi skall förstå dessa effekter. De är väldokumenterade fenomen, men beskrivningen av effekterna redogör inte för orsaken till dem. När det gäller att påverka dessa effekter, eller minska dess inflytande, kan det vara så att en och samma kontextuella faktor kan påverka flera av dessa effekter, och det kan vara så att en effekt påverkas av flera olika kontextuella faktorer.

Effekter som handlar om hur en individ tar till sig information

Det finns en rad effekter som handlar vilken typ av information vi riktar vår uppmärksamhet mot och om vår självkänedom om det. Detta är fenomen som är studerade i flera delar av livet, oftast utanför sociala medier eller nyhetskonsumtion. Men det finns goda skäl att tro att de skulle vara verksamma även där.

Hur vi bearbetar informationsmängder

Under människans utveckling har det varit viktigt att kunna fatta beslut utifrån knapphändig information. Vi har därför utvecklat en fallenhet för heuristiker som passar för denna typ av

situationer. I dagens informationssamhälle är förutsättningarna i många fall de motsatta, vi har ett överflöd av information vilket gör det svårt att bearbeta den på ett sätt som guidar våra beslut på ett meningsfullt sätt. Vi tenderar att se små mönster i stora datamängder, även i situationer där informationen är fullständigt slumpartad. Detta kallas för The Clustering Illusion eller Illusory Correlation. En typ av mönster som vi har lätt att felaktigt uppfatta är kausala samband. Utifrån korrelations samband har vi mycket lätt att uppfatta samband av orsak och verkan, även där så inte är fallet. Detta logiska fel slut kallas för Post Hoc Fallacy. Vi har även en tendens att avskriva information som motsäger våra slutsatser, kallat för The Confirmation Bias eller närbesläktat Hostile Media Effect. Detta har varit viktigt under människans utveckling just eftersom vi har haft knapp information att tillgå. För att inte fastna i beslutsparalys eller ständigt växla mellan olika slutsatser har vi haft lättare att agera genom att helt enkelt sortera ut viss information. I dagens samhälle gör det oss dock sårbara för desinformationsattacker som syftar till att skapa skenbara samband eller sänka förtroendet för media.

En besläktad effekt är Identifiable Victim Effect, som illustrerar hur vi har svårt att se komplexa mönster och därmed har svårt att ta till oss om nyheter som rör stora grupper av personer eller många olika parametrar. Istället fastnar vår uppmärksamhet hellre på specifika händelser eller individers öden, oavsett om de är representativa för den större gruppen eller ej. Det gör att avvikande tragiska händelser lätt kan blåsas upp och felaktigt tolkas som representationer för utvecklingen i samhället i stort.

Dessa effekter kan vara en delförklaring till hur stereotyper och felaktiga uppfattningar om andra grupper och fenomen uppstår och vidmakthålls. I förlängningen kan det vara en sårbarhet för desinformation. Dessa effekter påverkar oss i flera led. I det första ledet finns det all anledning att tro att nyhetsproducenten ger en förenklad bild av verkligheten i sin rapportering. Exempelvis kommer det att vara lättare och mer intressant för en journalist att skriva en nyhet om ett specifikt våldsbrott som har begåtts, snarare än att presentera en statistiskt säkerställd trend om att våldsbrott går ned i samhället. Nyheten i sig blir sedan en del i ett komplext informationsflöde som nyhetskonsumenten sedan skall bearbeta och orientera sig med. Även om varje enskild händelse är skildrad på ett tillförlitligt sätt kommer slutsatsen som dras av det samlade nyhetsflödet att vara snedvriden. Exempel: En mängd av enskilda berättelser om invandrare som begår brott kommer sannolikt att forma våra föreställningar om gruppen invandrare mer, jämfört med en nyanserad rapport byggd på stort statistiskt underlag som pekar på att svenskfödda begår fler brott än utlandsfödda.

“Det var bättre förr”

Genom mänsklighetens utveckling har det varit viktigt att snabbt kunna reagera på potentiella hot, oavsett om det gäller rovdjur eller att bli utfrysad ur gruppen. Detta har format vår uppmärksamhet till att lättare fånga upp negativ eller varnande information, kallat the Negativity Bias. I nyhetskonsumtionen gestaltar sig detta i Declinism, vår tendens att rikta vår uppmärksamhet mot tecken på en samtid på nedgång och framtiden som hotfull, jämfört med det förflutna som tryggt. Vi är alltså mer mottagliga för negativa budskap om vår samtid och framtid, än för hoppfulla budskap. En artikel som antyder att våldsbrott ökar i samhället kommer sannolikt lättare att få spridning jämfört med en artikel som pekar på att våldsbrott generellt minskar.

Vår självinsikt och vårt omdöme

Hjärnan är det organ i kroppen som konsumerar mest energi. För att hushålla med kroppens energireserver har det under mänsklighetens utveckling varit viktigt att till så stor utsträckning som möjligt agera utifrån vanor och rutin, vilket Kahneman benämner som system 1. Vi har alltså utvecklat en talang för att begränsa kognitivt krävande arbete, det som Kahneman benämner som

system 2 (Kahneman, 2011). MIK-program handlar till stor del om att träna färdigheter i källkritik. Det är en mentalt krävande process som dessutom tar en del tid i anspråk. Det är således en färdighet som tar lång tid att automatisera och kommer att kräva avsiktlighet för att komma till användning. Vi kommer att behöva tydliga signaler på att något inte stämmer för att aktivera system 2 och använda färdigheterna i källkritik. Här kan det finnas en problem för att motverka inflytandet av desinformation. Vi har nämligen svårt att identifiera behovet av att vi själva skulle behöva tänka kritiskt, även om andra har det behovet. The Web Third Person Effect beskriver hur ofta överskattar vår egen förmåga att konsumera media utan att påverkas av dess innehåll, medan vi inte har några problem med att se att andra har begränsad förmåga till det. På ett liknande sätt tenderar vi alla att utgå från att vi själva ser världen med klarsyn, och att alla som inte håller med är felinformerade. Detta kallas för Naiv realism.

En ytterligare utmaning är att vi kan bli mer påverkade av ett budskap efter att vi har identifierat det som tvivelaktigt, jämfört med ett budskap som vi inte identifierat som tvivelaktigt. Denna kontraintuitiva effekt kallas för The Sleeper Effect, och handlar om hur kopplingen mellan minnen försvagas över tid. Vi minns alltså det övertygande budskapet, och vi minns vad som gav upphov till tvivel över trovärdigheten, men vi minns inte kopplingen däremellan. Ett närbesläktat fenomen är Anchoring Effect. Om ett grovt påstående har gjorts kommer det att påverka de slutsatser vi drar på egen hand. Exempelvis, om en nyhetsartikel felaktigt skriver att 90% av alla invandrare begår brott kommer våra gissningar på samma område senare att ligga på en högre andel än om vi inte hade läst artikeln. Detta trots att vi fått ursprungsartikeln motbevisad.

Ett av de vanligaste dragen i marknadsföring är att synas på många ställen samtidigt. Anledningen till detta är att vi blir mer övertygade ju fler gånger vi tar emot ett budskap. Detta beskrivs utifrån Illusory Truth Effect, eller närbesläktat Mere Exposure Effect. Denna effekt tycks påverka oss även när vi får höra att ett budskap inte stämmer, eftersom det även då repeteras. En mekanism bakom denna effekt tros vara att ju oftare vi utsätts för ett budskap, desto mer bekant upplevs det. Och ju mer bekant något är, desto lättare har vi att tro på det. När vi kritiskt granskar en artikel spenderar vi mycket tid med att läsa den, vilket alltså kan öka sannolikheten att vi tror på budskapet.

En ytterligare utmaning i att motverka inflytandet av dessa tankefällor är att vi ogärna erkänner för oss själva att vi har tankefällor. Det är lätt att erkänna att andra uppvisar sådana mönster, men svårt att erkänna att man själv gör det.

Effekter om gruppens påverkan på hur vi tar till oss information

Även om filterbubblor delvis är ett nytt fenomen som uppkommit i den digitala tidsåldern, så återspeglar det även hur vi har interagerat med varandra genom mänsklighetens historia. Vi har utvecklats i små grupper, där det har varit viktigt att vara lyhörd kring vem som är en del i min grupp och vem som är en främmande (och potentiellt konkurrerande) grupp. Att vinna uppskattning och att tillhöra sin grupp har varit avgörande för vår överlevnad (Henrich, 2015).

Att inte sticka ut

I alla samtal och möten uppvisar vi en tendens att diskutera sådant som alla i samtalet redan känner till, även om några individer i gruppen även har mer information som skulle vara av nytta för de andra att känna till. Detta kallas för Shared Information Bias, och hindrar informationsspridning både inom och mellan grupper. Detta kan vara en bidragande faktor till vad som kallas för False Consensus Effect, vår tendens att utgå från att alla andra i gruppen delar mina åsikter.

Att avvika från gruppen är något vi tenderar att uppleva som obehagligt eller riskfyllt, det gäller även i handling. Även om vi inte håller med resten av gruppen har vi en tendens att säga att vi

håller med och följa andras exempel. Detta kallas för The Band Wagon Effect. Om många i samma grupp agerar utifrån denna princip uppstår en situation lik Kejsarens nya kläder, där majoriteten privat tar avstånd från en norm, men följer den inför allmänheten på grund av att alla andra upplevs så övertygade. Detta kallas för Pluralistic Ignorance.

Det var sannolikt dessa effekter som botnäten avsåg att utnyttja för att skapa en bild av ett Sverige som enat hatade mot Jimmy Durmaz sommaren 2018.

Dom är inte vi

På samma sätt som att det har varit viktigt att orientera sig inom sin egen grupp, har det under mänsklighetens utveckling varit viktigt att med begränsad information kunna bilda sig en uppfattning om främmande grupper. I den bedömningen har det sannolikt visat sig viktigt att inte för lättvindigt lita på främlingar.

När vi bedömer andra, vare sig det är personer från en annan kultur, klass, ålder eller politisk åskådning, har vi en tendens att utgå från att den gruppen är mer homogen än vad den egentligen är. Detta kallas för Out Group Homogeneity. Vi har även en tendens att tolka andras avsikter (som individ eller grupp) som aggressiva, kallat Hostile Attribution Error. I situationer med begränsad information, exempelvis i kommentarsfält, är det således lätt för oss att hamna i försvarsställning på grund av upplevd aggression från andra.

Glorian över influencers

Hur kommer det sig att influencers är så inflytelserika? Det kan beskrivas utifrån The Halo Effect. Det är ett fenomen som beskriver vår tendens att basera våra antaganden om en person på godtycklig tillgänglig information. Personer som är attraktiva tolkas exempelvis lättare som goda eller kompetenta, en rik person tolkas lätt som intelligent. Om en influencer delar en artikel kommer det att påverka den upplevda trovärdigheten i artikeln betydligt mer än om en vän eller släkting delar samma artikel.

Inspiration från framgångsrika program i andra domäner

För att få en bild av hur MIK-program på ett framgångsrikt sätt kan överkomma dessa kognitiva och socialpsykologiska utmaningar kan vi undersöka utformningen i framgångsrika program i andra områden.

Skolbaserade program för att förebygga rökning och droganvändning

En av de vanligaste och mest beforskade typen av förebyggande program är de skolbaserade program som syftar till att förebygga rökning och droganvändning. I det fältet har man över åren lyckats identifiera de faktorer som skiljer effektiva program från verkningslösa och skadliga program. Cuijpers (2002) tar upp följande framgångsfaktorer:

1. *Framtaget och utvärderat tillsammans med forskare.* Detta är en förutsättning som inte handlar om själva utformningen av programmet, men en faktor som ökar chansen att identifiera skadliga effekter och korrigera i tid.
2. *Interaktiv utbildning.* Hög grad av involvering av eleverna är viktigt för att få effekt. Interaktion är även en förutsättning för att kunna fokusera på att träna färdigheter, och inte bara tillägna sig kunskap.
3. *Baseras på forskning om social influens och gruppsyck.* Ju bättre eleverna är på att minska sitt eget gruppsyck och stå emot andras gruppsyck, desto mindre blir tendensen att testa tobak eller narkotika.

4. *Fokus på normer och åtagande att inte använda tobak eller narkotika.* Som ett led i att arbeta med social influens är det viktigt att korrigera felaktiga uppfattningar om normer, exempelvis påvisa statistik som visar att "alla" inte röker.
5. *Kombinera skolbaserade program med insatser och kampanjer i andra delar av lokalsamhället.* Effekten blir större om insatser på flera olika delar av lokalsamhället fokuserar på samma mål. Exempelvis kan ett skolbaserat program kompletteras mycket bra av en kampanj riktad mot föräldrar.
6. *Använd ungdomsledare.* Att programmen i viss mån leds eller drivs av ungdomar kan öka de kortsiktiga effekterna av ett förebyggande program.
7. *Kombinera med andra livsfärdigheter.* Det finns visst stöd för att program som även innehåller komponenter där ungdomar tränar livsfärdigheter för psykologiskt välmående ökar effekten av programmet.

Samtliga av dessa faktorer bör man överväga när man utformar ett nytt MIK-material, eller ett material med fokus på att öka motståndskraften för informationspåverkan. Man bör givetvis vara ödmjuk inför att dessa program har utformats för att hantera andra typer av problem, och har utformats under andra förutsättningar. En grundförutsättning som gör utformningen av MIK-program svårare är att det är svårare att identifiera problembeteenden. Att läsa och dela dold propaganda på nätet är svårare att identifiera för användare, jämfört med att identifiera att man tänder en cigarett. Program som har framgångsrikt har arbetat med problembeteenden av samma svärdefinierade natur är program för att förebygga ätstörningar.

Program för att förebygga ätstörningar

Ett av de mest framgångsrika program heter The Body Project. Det har i brittiska studier kunnat minska ätstörningssymtom med upp till 60% (Stice, 2008). Programmet består av fyra träffar i grupp med aktivt arbete mellan träffarna. Programmets komponenter är:

1. Skapa medvetenhet om negativa kroppsideal
2. Skapa medvetenhet om medias och omgivningens koll i att skapa och vidmakthålla dessa ideal
3. Definiera ett sundare ideal
4. Definiera problembeteenden och sunda beteenden
5. Agera i linje med de sunda beteendena och utmana sina problembeteenden

Stora delar av programmet syftar till att skapa medvetenhet om, och tydliggöra, beteenden som ökar risken för ätstörningar. På samma sätt skulle man kunna arbeta med att skapa medvetenhet om och tydliggöra problembeteenden på nätet. En grundförutsättning för dessa program är att det finns en stor potentiell nytta för individen att involvera sig. Den nyttan är inte lika uppenbar för individen att involvera sig i MIK-program.

Sammanfattning och diskussion

Det finns ett stort antal MIK-program i Sverige, denna rapport baseras på tolv av dem. Elva av programmen innehåller komponenter av källkritik, varav nio av dem har det som enda innehåll. I en genomgång av forskningslitteraturen av MIK-program med fokus på att kritiskt granska nyheter och reklam tycks det som att de har milda effekter på självskattad kompetens i källkritik och benägenhet att tro på nyheter. Dock visar nyare svensk forskning att den typen av självskattningar inte är tillförlitliga och till och med förknippade med sänkt förmåga att skilja tillförlitliga källor från otillförlitliga. Det är alltså svårt att veta hur bra MIK-program egentligen fungerar.

Det finns flera psykologiska fenomen som källkritiska program till viss del indirekt adresserar. Vi bearbetar inte information på ett rationellt sätt, utan fokuserar mycket på negativt laddad information, ser lättare små samband (även där inget samband finns) än de stora, har ett motstånd mot att ändra uppfattning och har låg insikt i att vi själva inte är rationella. Att använda färdigheter i källkritik kan sannolikt minska effekten av ovanstående effekter till viss del. Men det är krävande för oss att agera källkritiskt, vilket kräver tydliga signaler på att något inte stämmer för att vi ska börja granska. Även då finns det risk att vi spenderar mer tid med otillförlitliga källor än med tillförlitliga, och därför ändå blir färgade i våra uppfattningar.

Något som program med fokus på källkritik inte tar hänsyn till är de sociala aspekterna av sociala medier. Vi är ett flockdjur och agerar ofta i linje med hur vi uppfattar andras åsikter, oavsett om vi håller med eller ej. Meningsmotståndare uppfattar vi ofta som mer aggressiva än avsett. Dessutom tenderar vi att sätta stor tilltro till budskap som förmedlas av folk som vi ser upp till, oavsett om de har kompetens i frågan eller ej.

Av de tolv program som denna rapport baseras på utgår nio endast från källkritik. Ett av programmen, av Filmpedagogerna, tar ytligt upp sociala medier, men inte från ett psykologiskt perspektiv. Statens medieråd tar i sin modul Vinklade budskap upp psykologiska mekanismer för påverkan, som delvis överlappar med de som beskrivs i denna rapport. Endast handboken från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap tar på ett ingående sätt upp socialpsykologisk påverkan och hur den kan motverkas.

För att vidareutveckla MIK-program och överkomma de kognitiva och socialpsykologiska utmaningar som finns rekommenderas att inspireras av välbeforskade program som syftar till annat än MIK. För att hitta inspiration för att hantera social influens rekommenderas att titta på forskningen kring program som syftar till att förebygga användning av tobak och narkotika. För att få inspiration kring hur man identifierar problembeteenden rekommenderas att titta på program som syftar till att förebygga ätstörningar. En grundförutsättning som ingen av de ovan nämnda typerna av program ger vägledning kring är att tydliggöra individens personliga nytta av att involvera sig i MIK-program.

Rekommendationer

En första rekommendation som följd av den här rapporten är att det behövs mer forskning på MIK-program, bland annat effektstudier med beteendemått eller observationer som utfallsmått, snarare än självskattningmått. Det skulle öka underlaget att välja ut program att satsa på.

Av de tolv program som den här rapporten undersökt är det inget som rekommenderas högt. Nio av de tolv programmen behandlar endast källkritik. Filmpedagogerna berör kort sociala medier i sitt program, men inte på ett sätt som bedöms ha stor effekt.

Ett program som bedöms som lovande är Statens medieråds material MIK för mig, som adresserar några psykologiska sårbarhetsfaktorer och är anpassat för skolungdomar. Det är inte speciellt omfattande, men det skulle vara intressant med en effektstudie på det materialet.

Det material som bäst adresserar de mänskliga sårbarhetsfaktorerna är MSBs handbok Att möta informationspåverkan. Dock är materialet så omfattande och sannolikt mentalt krävande att användning att den endast lämpar sig för professionella utövare. Om materialet skulle anpassas till allmänheten och ha en implementeringsagent skulle det vara väldigt lovande.

Referenser

- Cuijpers, P. (2002). Effective ingredients of school-based drug prevention programs: A systematic review. *Addictive behaviors, 27*(6), 1009-1023.
- Henrich, J. (2015). *The secret of our success: how culture is driving human evolution, domesticating our species, and making us smarter*. Princeton University Press.
- Jeong, S. H., Cho, H., & Hwang, Y. (2012). Media literacy interventions: A meta-analytic review. *Journal of Communication, 62*(3), 454-472.
- Kahneman, D., & Egan, P. (2011). *Thinking, fast and slow* (Vol. 1). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Nygren, T., Haglund, J., Samuelsson, C. R., Af Geijerstam, Å., & Prytz, J. (2018). Critical thinking in national tests across four subjects in Swedish compulsory school. *Education Inquiry, 1-20*.
- Nygren, T., & Guath, M. (2019). Swedish teenagers' difficulties and abilities to determine digital news credibility. *Nordicom Review, 40*(1), 23-42.
- Reuters Institute. (2018). Digital News Report 2018. Hämtad från: <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf?x89475>
- List of cognitive biases. (2019, mars). I Wikipedia. Hämtad från https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cognitive_biases
- Stice, E., Marti, C. N., Spoor, S., Presnell, K., & Shaw, H. (2008). Dissonance and healthy weight eating disorder prevention programs: long-term effects from a randomized efficacy trial. *Journal of consulting and clinical psychology, 76*(2), 329.

**PSYKOLOGI
FABRIKEN**